

dr hab. Jolanta Nocoń, prof. UO

Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa

Uniwersytet Opolski

Recenzja pracy doktorskiej mgr Diany Jagodzińskiej

nt. *Obraz nauczyciela w języku wybranych aktów prawa oświatowego*

Dysertacja doktorska mgr Diany Jagodzińskiej wpisuje się w nurt badań semantycznych we współczesnej lingwistyce. Głównym przedmiotem badań uczyniła autorka wybrane akty prawa oświatowego (teksty normatywne), a za cel postawiła sobie odtworzenie obrazu pojęcia nauczyciel z warstwy językowej tych tekstów. Założyła ponadto, hipotetycznie, iż obraz ten jest skorelowany z językowym obrazem nauczyciela zakodowanym w samym języku oraz w tekstach naukowych z obszaru nauk społecznych. Z tego też względu badaniami autorskimi objęła trzy źródła danych: nie tylko teksty prawa oświatowego, ale również definicje słownikowe oraz wybrane teksty pedagogiczne, socjologiczne i psychologiczne. Doktorantka odwołała się także do wyników badań ankietowych.

Za podstawę postępowania badawczego mgr Jagodzińska przyjęła metodę językowego obrazu świata, opracowaną przez Jerzego Bartmińskiego, dodatkowo wsparła ją pedagogiczną metodą analizy treści dokumentów oraz technikami statystycznymi.

Wybrany przez Doktorantkę obszar badawczy oraz postawione cele należy uznać za trafne. Teksty prawa oświatowego jak dotąd nie były przedmiotem tak obszernego oglądu z perspektywy lingwistycznej, dysertacja wypełnia więc tę lukę, oczywiście w pewnym zakresie, jest autorskim wkładem Doktorantki w dorobek językoznawstwa polskiego. Również zastosowana w pracy metodologia zasługuje na pełną akceptację, tym bardziej, że mgr Jagodzińska posłużyła się nią w sposób niebudzący zastrzeżeń co do samej procedury.

Na tekst dysertacji składa się siedem rozdziałów, z czego dwa pierwsze mają charakter teoretycznych rozważań. Rozdział 1 poświęcony jest ogólnym zagadnieniom prawn językowym. Doktorantka odwołuje się do bardzo bogatej literatury przedmiotu, zarówno z

zakresu prawa, jak i językoznawstwa, w tym drugim przypadku z obszaru stylistyki funkcjonalnej i analizy dyskursu. Wykład jest syntetyczny, przy tym wieloaspektowy. Autorka przeprowadza eksplikacje podstawowych dla niej kategorii: język prawny oraz styl urzędowy, koncentrując się na specyfice tych odmian polszczyzny na tle języka ogólnego i innych odmian funkcjonalnych. Przedstawia także dopuszczalne sposoby formułowania przepisów prawa w aspekcie językowo-stylowym (np. dążenie do jednoznaczności, unikanie zdań wielokrotnie złożonych, ograniczenie posługiwania się specjalistycznymi terminami itd.) oraz tzw. dyrektywy interpretacyjne opisujące zasady, na których opierać się powinna interpretacja prawa, w tym pierwszeństwo dyrektywy wykładni językowej. Rozdział ten zarysowuje kontekst społeczno-kulturowy przeprowadzonych przez Doktorantkę badań, umieszcza je w określonej przestrzeni badawczej i prowadzi do bardzo istotnego wniosku, iż „kluczem do interpretacji tekstów prawnych jest język i zakodowane w nim znaczenia” (s. 15). Tym samym mgr Jagodzińska wpisuje swoje badania w obszar badań językoznawczych.

W rozdziale 2 omówione zostały podstawowe teoretyczne konstrukty właściwe dla przyjętej w dysertacji głównej metody badawczej: pojęcie językowego obrazu świata oraz punkt widzenia, perspektywa, profilowanie, kategoryzacja, prototyp i stereotyp. Definiując JOŚ autorka dysertacji przywołuje definicje różnych autorów, poczynając od Humboldta, Weisbergera i Gippera, następnie przechodząc do polskich badaczy: Bartmińskiego, Tokarskiego, Grzegorzycowej, Maćkiewicz i Anusiewicza oraz Marody. Odnosi się także do kategorii pokrewnych JOŚ: kulturowego, dyskursywnego i tekstowego obrazu świata, podejmuje z nimi dyskusję w kontekście przedmiotu i celu własnych badań, co prowadzi Doktorantkę do dokonania w pełni świadomego, co należy podkreślić, wyboru jednej z zaprezentowanych koncepcji – Jerzego Bartmińskiego.

W kolejnych dwóch rozdziałach, analitycznych, mgr Jagodzińska rekonstruuje obraz nauczyciela w języku na podstawie danych słownikowych, w tym paremiologicznych, i danych uzyskanych z ankiet (rozdział 3) oraz obraz nauczyciela w tekstach nauk społecznych (rozdział 4).

Analizy przeprowadzone w obu rozdziałach prowadzą do interesujących wniosków. Z danych słownikowych i paremiologicznych wyłaniają się podstawowe elementy znaczeniowe pojęcia nauczyciel – w centrum tej kategorii znajduje się działanie ‘uczenie’, a definicję uzupełniają: podmiotu działania (‘uczenie kogoś’) oraz przedmiot działania (‘uczenie czegoś’), pojawia się też komponent miejsca (‘uczenie gdzieś’) oraz komponent wartościujący. Z kolei w tekstach nauk społecznych (głównie pedagogicznych) obraz ten zostaje poszerzony o nowe komponenty. Niezwykle interesująca jest m.in. zmiana

zaobserwowana w fazecie działanie spowodowana przemianami kulturowymi – w czasach powszechnego dostępu do informacji i źródeł wiedzy nauczycielowi przypisuje się rolę przewodnika i doradcy ucznia, który ma pomóc w poruszaniu się wśród nadmiaru informacji. W profilu wychowawcy pojawia się ponadto rola coacha. Doktorantka zauważa tym samym dynamikę obrazu nauczyciela, jego zmienność w czasie, co otwiera nowy, niezwykle interesujący obszar badawczy na przyszłość – diachroniczne ujęcie językowego obrazu nauczyciela.

Przegląd danych językowych i tekstowych w rozdziale 3 i 4 umożliwił Doktorantce już na tym etapie analizy na, po pierwsze, wyłonienie tzw. bazowego znaczenia opisanego przez pięć faset: działanie, podmiot działań, zakres działań, komponent lokacyjny działań i wartościowanie działań, po drugie, na wyodrębnienie innych profili znaczeniowych niż bazowy: przedstawiciel zawodu, pracownik, wychowawca, a także urzędnik. Tym samym ustalony został schemat struktury znaczeniowej pojęcia nauczyciel, do którego konsekwentnie odwołują się kolejne analizy. W efekcie w całej dysertacji procedura analityczna została ujednolicona, co umożliwiło autorce porównawcze zestawienie obrazów wyekscerpowanych z różnych danych. Ta konsekwencja jest niewątpliwą zaletą rozprawy. Podobnie jak bogaty i trafny materiał egzemplifikacyjny dowodzący zasadności i trafności zastosowanej procedury badawczej. Docenić należy także przygotowane przez Doktorantkę tabele (również ujednolicone) zestawiające fasety w obrębie każdego z analizowanych profili.

Kolejne trzy rozdziały dotyczą głównego przedmiotu badań w dysertacji – odtworzenia obrazu nauczyciela wpisanego w język tekstów prawa oświatowego. Rozdział 5 przynosi opis przyjętych założeń i procedur metodologicznych. Podkreślić należy, że Doktorantka ma świadomość specyfiki badanych tekstów, która wynika z funkcji prawa (kreowanie pożądanego obrazu rzeczywistości) i jej wpływu na obraz nauczyciela, który zyskuje wymiar postulatywno-normatywny. Za przekonujące w świetle dalszych analiz należy uznać wyrażone przez nią stanowisko, że mimo tego charakteru akty prawne współtworzą obraz nauczyciela.

Analizy w rozdziale 6 prowadzą Doktorantkę do wniosku, że w aktach normatywnych podstawowym wyznacznikiem bycia nauczycielem są przypisane mu działania, co wytycza prawne granice między nauczycielami a nienauczycielami. Przy tym status bycia nauczycielem zostaje rozszerzony na inne grup zawodowe powiązane z oświatą, którym przyznaje się prawa tożsame z uprawnieniami nauczycielskimi. Interesująca jest hierarchia wyróżnionych profili – w aktach prawnych nauczyciel funkcjonuje przede wszystkim jako pracownik oraz przedstawiciel zawodu. Pojawiają się też (marginalnie) profile nieobecne w

obrazach z danych słownikowych i z tekstów nauk społecznych: przełożonego i członka rodziny. To tylko niektóre z wielu bardzo interesujących wniosków z analizy tekstów prawnych. Zwraca uwagę skrupulatny, uszczegółowiony i pogłębiony opis kolejnych faset i profili, którym towarzyszą liczne przykładowe egzemplifikacje, także w dolnych przypisach, oraz syntezy tabelaryczne. W podsumowaniach Doktorantka uwzględnia nie tylko komponenty znaczeniowe, ale fasety w poszczególnych profilach porządkuje również hierarchicznie (np. tabela nr 22 s. 176-177).

Rozprawę kończy rozdział 7 poświęcony porównaniu normatywnego obrazu nauczyciela z obrazem wyłoniłym z analiz danych słownikowych i tekstów nauk społecznych. Doktorantka dowodzi, że obraz nauczyciela jest stabilny – wskazuje na znaczną zbieżność normatywnego obrazu nauczyciela ze znaczeniem bazowym, choć zauważa istotne różnice i właśnie na nich skupia się w tej części dysertacji. Ponieważ w aktach prawnych w większości powielona zostaje struktura fasetowa pojęcia nauczyciel, a modyfikacje treści pojęcia są nieznaczne, tym samym potwierdzona zostaje postawiona na początku hipoteza o korelacji obrazów kreowanych w różnych źródłach. Doktorantka stara się także znaleźć uzasadnienie dla zaobserwowanych modyfikacji – przyjmuje, zasadnie, że ich przyczyna tkwi w specyfice pragmatycznej aktów prawnych oraz w uwarunkowaniach gatunkowych.

Niektóre fragmenty dysertacji doktorskiej mgr Jagodzińskiej budzą pewne wątpliwości i wymagałyby dopowiedzenia lub wyjaśnienia.

Zastrzeżenia można mieć m.in. do relacji między tzw. ujęciem definicyjnym a fasetami wyodrębnionymi w znaczeniu bazowym pojęcia nauczyciel. Brakuje precyzyjnego wyjaśnienia, co Doktorantka rozumie przez definicyjne ujęcie i dlaczego wyodrębnione fasety zostały uznane za elementy niedefinicyjne. Tym bardziej, że, po pierwsze, pojawiają się one w przywołaniach cytatów tzw. definicyjnych, np. faseta działanie „Na gruncie [...] funkcjonuje wiele definicyjnych ujęć nauczyciela. Odnoszą się one do działań, które podejmują osoby określane tym mianem” (s. 63), także w omówieniach odautorskich, np. nauczyciel uzasadnia ocenę (s. 103); a jeśli do ujęcia definicyjnego zalicza się element znaczeniowy ‘ten, kto uczy’, to przecież jest to typ działania. Po drugie, w podrozdziale 3.1.2. opisującym ujęcia definicyjne nauczyciela w danych słownikowych uwzględnione zostały wszystkie fasety wyodrębnione w toku analizy, zatem nauczyciel definiowany jest poprzez działania, podmiot działań, zakres działań, komponent lokacyjny. Ale w analizach danych z tekstów nauk społecznych i z aktów prawnych fasety te znalazły się poza definicyjnym ujęciem. Tę niekonsekwencję widać także w tabelach (por. np. tab. 2 s. 60 i tab. 6 s. 99).

Dyskusyjna jest też relacja między znaczeniem bazowym a wyodrębnionymi w toku

analizy profilami. Znaczenie bazowe nie zostało uznane za jeden z profili w obrazie nauczyciela, choć łączy je z innymi profilami relacja równorzędna, tak przynajmniej wynika z niektórych sformułowań w tekście rozprawy, np. „Obraz wykreowany w źródłach z nauk społecznych – obok bazowego znaczenia nauczyciela, który przede wszystkim uczy – odzwierciedla również profile” (s. 89). Tę relację potwierdza także tabela 10 (s. 119-120), w której zestawiono procentowo liczbę wyekscerpowanych z tekstów normatywnych określeń konstruujących obraz nauczyciela w obrębie wszystkich profile, co w sumie składa się na 44% wszystkich wskazań. Brakujące 56% to komponenty znaczenia bazowego? Chyba tak, bo w tabeli 6 (s. 99) zestawiono łącznie komponenty znaczenia bazowego i sprofilowanego, co dało w sumie 100%.

Zdecydowanie brakuje wśród wyróżnionych profili profilu najważniejszego: „Podstawowym działaniem nauczyciela w obrazie wykreowanym w opracowaniach z zakresu nauk społecznych jest nauczanie” (s. 66), „Akty stanowiące pragmatykę zawodową i normujące system oświaty kreują przede wszystkim obraz nauczyciela jako osoby podejmującej się nauczania” (s. 119). Już w rozdziale 3., w którym omawiane były dane językowe, niejako na bok odsunięty został profil najmocniej wyłaniający się z tych danych: ‘ten, kto uczy’. Dalej konsekwentnie pozostawał on na uboczu, co w pewnym stopniu wypaczyło obraz nauczyciela. Nigdzie nie zostało wyjaśnione, czym kierowała się autorka rozprawy, podejmując taką decyzję. Należało wyłonić profil ‘ten, kto naucza’ (nauczyciel w wąskim rozumieniu jako nazwa jednego z profili w stosunku do całościowej struktury semantycznej pojęcia nauczyciel), nawet jeśli w niektórych źródłach danych był on słabo obecny w stosunku do innych profili. To nie tylko dopełniłoby obraz o zdecydowanie brakujący element, ale również dałoby podstawę do porównań i wskazania różnic w obrazie nauczyciela wynikających z odmiennej hierarchii profili w tekstach nauk społecznych i w tekstach normatywnych.

Podrozdział 2.1. zawiera m.in. rozważania o językowym obrazie świata w relacji do tekstowego obrazu świata. Uzasadnienie przyczyn rezygnacji z TOŚ na rzecz JOŚ budzi jednak niedosyt. Stwierdzenie, że tekstowy obraz świata jest kategorią za wąską, wydaje się raczej wątpliwe; *de facto* badane były teksty aktów prawnych i obraz nauczyciela z nich się wyłaniający. Zabrakło chyba pogłębienia rozważań nad relacjami między językowym a tekstowym obrazem świata, w czym pomogłoby odwołanie się do rozważań na ten temat Ryszarda Tokarskiego (*Słowa za światami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin 2013, s. 321-323) prowadzących do konkluzji, iż te dwa obrazy wzajemnie się dopełniają i motywują.

W podrozdziale 3.1.2. Doktorantka analizuje definicje w słownikach pochodzących z

różnych okresów, poczynając od najdawniejszego słownika Lindego. Można mieć wątpliwości, czy rysujący się na podstawie tego typu źródeł językowy obraz nauczyciela jest synchronicznie adekwatny. Niektóre elementy budujące znaczenie są już nieaktualne, np. nauczyciel szkół rządowych (s. 47), guwerner, freblonka, bona, piastunka (s. 44), część cytatów z dawnych źródeł słownikowych jest niezrozumiała dla współczesnych Polaków, np. „Którzy się żywotem nauczycielstwa bawili” (s. 48).

W podrozdziale 3.2. znajduje się omówienie obrazu nauczyciela z danych ankietowych. Autorka dysertacji wykorzystwała w tym celu badania ankietowe z lat 1990 i 2000, w których respondentami byli studenci. Wyłaniający się z analiz obraz uznany został za potoczny, co może budzić wątpliwości z dwóch powodów. Po pierwsze, nie podano, czy wśród ankietowanych byli studenci specjalności nauczycielskiej – jeśli tak, to ich przygotowanie specjalistyczne do zawodu mogło zmienić charakter kreowanego obrazu. Po drugie, wśród danych znalazły się fachowe określenia, np. stosuje odpowiednie metody nauczania (s. 55), raczej obce przeciętnemu użytkownikowi języka. Zastrzeżenie, o którym mowa, nie dewaluje znaczenia tego fragmentu w całości dysertacji. Wręcz przeciwnie, analiza danych ankietowych pogłębia i dopełnia obraz m.in. o kompetencje zawodowe przypisywane nauczycielowi, daje wyobrażenie o profesjonalnym ideale nauczyciela.

Należałoby zwrócić jeszcze uwagę na dwa drobne niedociągnięcia kompozycyjno-formalne.

Pewną niekonsekwencją w strukturze tekstu w porównaniu do pozostałych fragmentów rozdziału 6. charakteryzują się podrozdziały 6.7.5. oraz 6.7.6., w których prezentowane są kolejno profil przełożonego i profil członka rodziny. W obu fragmentach zabrakło wewnętrznej segmentacji tekstu odtwarzającej strukturę faset.

Nie do końca trafne jest też wypełnienie tabel 21 (s. 174-175) i 23. (s. 181-182) cytatai, które już wcześniej pojawiły się w tekście głównym, zamiast uogólnionymi sformułowaniami, jak w tabeli 22 (s. 176-177). W obu przypadkach więcej odautorskich syntetycznych podsumowań wnosi tekst główny, a tabele są mało czytelne.

Konkluzja

Mimo sformułowanych uwag dyskusyjnych całość dysertacji doktorskiej autorstwa mgr Diany Jagodzińskiej należy ocenić pozytywnie. Praca daje szeroki, wieloaspektowy, z wielu dopełniających się źródeł, obraz nauczyciela wyrażony środkami językowymi. Doktorantka podjęła się analizy bogatego i różnorodnego, także fizycznie obszernego materiału badawczego, a efekt końcowy zasługuje na uznanie. Mgr Jagodzińskiej udało się

nadać całości opracowania spójny i ujednolicony format, skorelować sposób przedstawienia wyników analizy, co pozwoliło zestawić ze sobą obrazy nauczyciela wyekscerpowane z różnych źródeł: pokazać wspólną strukturę tych obrazów na poziomie faset i profili, dopełnić je przez wskazanie elementów znaczeniowych poszerzających fasety i profile, a także rozpoznać różnice w wypełnieniu faset w kolejnych profilach. Na docenienie zasługują bogate egzemplifikacje przykładowe, szczególnie z tekstów prawa oświatowego, oraz zestawienia tabelaryczne w syntetyczny sposób prezentujące rezultaty przeprowadzonych analiz. Zauważenia domaga się również niezwykle bogata literatura przedmiotu (377 pozycji bibliograficznych), świadcząca o wyjątkowym odczytaniu doktorantki, a tym samym dokładnym rozpoznaniu obszaru badawczego i umiejętnym przełożeniu dorobku nauki na potrzeby własnej pracy. To jedna z podstawowych umiejętności badacza.

Biorąc powyższe pod uwagę, stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Diany Jagodzińskiej nt. *Obraz nauczyciela w języku wybranych aktów prawa oświatowego* spełnia warunki określone w art. 13.1. ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Doktorantka wykazała się wiedzą teoretyczną z zakresu językoznawstwa oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Tym samym przedkładam wniosek o dopuszczenie doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Opole, 23 października 2018 r.

